

ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОРЯДОК ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Меркулова В. О.
Марченко А. А.

У статті розглянуто важливі проблеми чинного законодавства: співвідношення кримінального та кримінально-процесуального законодавства у визначенні підстав та порядку реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності та проблемі змісту кримінально-процесуальних відносин з приводу застосування цього міжгалузевого інституту.

Ключові слова: кримінальне законодавство, кримінально-процесуальне законодавство, звільнення від кримінальної відповідальності, кримінально-процесуальні відносини.

В статье рассмотрены важные проблемы действующего законодательства: соотношение уголовного и уголовно-процессуального законодательства в определении оснований и порядка реализации института освобождения от уголовной ответственности и проблема содержания уголовно-процессуальных отношений по поводу применения этого межотраслевого института.

Ключевые слова: уголовное законодательство, уголовно-процессуальное законодательство, освобождение от уголовной ответственности, уголовно-процессуальные отношения.

The article deals with important issues of current legislation: the ratio of criminal and criminal procedure law in determining the grounds and order of the institution exemption from criminal liability and the content issue criminal procedure relations on the application of this interdisciplinary institute.

Keywords: criminal law, criminal procedure legislation, exemption from criminal liability, criminal procedure relations.

Сучасний період реформування законодавства будь-якої галузі характеризується інтенсивністю та суттєвими сутнісними змінами. Важливість цих змін у законодавстві, яке регламентує сферу кримінального правосуддя, полягає в тому, що окремі з них впливають навіть на зміст принципів, загальних засад відправлення кримінального правосуддя, метод регулювання відносин. Змінюються не лише зміст, а й сутність окремих кримінально-правових інститутів.

Проголошення в ст. 3 Основного закону держави - Конституції України людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю [1, 4] стало одним з тих поворотних пунктів розвитку всієї системи вітчизняного законодавства, з якими зв'язуються істотні зміни в регламентації діяльності учасників правових відносин загалом та кримінально-правових і кримінально-процесуальних, зокрема. Такий підхід змушує по-новому поглянути на роль і значення в динаміці кримінального провадження, судового розгляду справи особистих прав та інтересів потерпілої та обвинуваченої особи, з одного боку, представників державних органів, з іншого.

Особливої актуальності набуває питання правового

регулювання оцінки ступеня впливу на судові рішення позитивної постзлочинної поведінки особи, яка порушила кримінально-правову заборону. Поява в реформованому кримінальному законодавстві нових і зміна традиційних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, розширення сфери застосування як загальних, так і спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, визначення як підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням факту затвердження угоди про примирення або визнання вини свідчать на користь того, що все більшого значення в кримінальному праві набуває диспозитивний метод, заснований на вільному, рівному використанні суб'єктами правосуддя своїх матеріальних і процесуальних прав.

Саме з подібних позицій слід оцінювати проблему співвідношення кримінального та кримінально-процесуального законодавства у визначенні підстав і порядку реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності, уточнення та наповнення новим змістом кримінально-процесуальних положень, в яких набувають життя загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, зміст кримінально-процесуальних відносин у сфері реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Проте сучасний стан речей у зазначеній сфері характеризується недостатньою чіткістю й повнотою як кримінально-правових, так і кримінально-процесуальних положень, наявністю певних неузгоджень між ними. Кримінальне право як матеріальна галузь права визначає поняття, ознаки, види та підстави застосування звільнення від кримінальної відповідальності, тобто основний понятійний апарат. Проте до сьогодні чинне кримінальне законодавство не визначає, що таке кримінальна відповідальність, форми кримінальної відповідальності, не містить і поняття звільнення від кримінальної відповідальності. Визначаються лише види та підстави застосування загальних і спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідно, ці недоліки відтворюються й у процесуальному законодавстві, оскільки саме в певній процесуальній формі, за певною процесуальною процедурою норми кримінального права набувають реального життя. Проблеми відповідності норм кримінального та кримінально-процесуального права набувають все більшої актуальності у зв'язку із тим, що стосуються єдиного правового інституту, єдиного соціально-правового явища - заохочувального кримінально-правового заходу впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Кримінально-процесуальне право, встановлюючи форми та порядок реалізації звільнення від кримінальної відповідальності, тим самим поглиблює розуміння соціальної та правової сутності цього кримінально-правового заходу. Адже загальновищезазначеним є те, що ступінь співвідносності між результатами застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності та метою, задля якої

© В.О. Меркулова, А.А. Марченко 2015

законодавець суттєво поширив сферу його застосування, встановлюється саме під час правозастосування.

У доктрині кримінального та кримінально-процесуального права досить по-різному визначають зміст, сутність, значення інституту звільнення від кримінальної відповідальності. До вкрай протилежних наукових тверджень: від надання інституту звільнення від кримінальної відповідальності властивостей ефективної протидії злочинності до заперечення доцільності існування його як такого. За чинності попереднього кримінально-процесуального законодавства в доктрині обговорювалися чимало проблем, які стосувалися обсягу прав та обов'язків суб'єктів специфічних відносин, доцільності стадії кримінального правосуддя, на якій мало вирішуватися це питання, особливостей застосування різних видів звільнення від відповідальності тощо. Проблематика процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності була предметом розгляду таких дослідників, як Г. Глобенко, О. Губська, С. Давиденко, С. Дрьомов, О. Дудоров, В. Лобач, В. Півненко, Г. Рось та ін. Проте з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) 2012 р. зазначені проблеми не втратили актуальності.

Безпосередньо маємо зупинитися на двох, на нашу думку, досить важливих проблемах чинного законодавства: співвідношення кримінального та кримінально-процесуального законодавства у визначенні підстав та порядку реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності та проблемі змісту кримінально-процесуальних відносин з приводу застосування цього міжгалузевого інституту.

Щодо першого питання пропонуємо здійснити певний аналіз відповідних кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм, які стосуються зазначеного інституту, з точки зору їх взаємозв'язку та взаємодоповнення. Так, за чинним Кримінальним кодексом (далі КК) існують як загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені ст.ст. 45-49 Розділу IX, ст. 97 Розділу V Загальної частини КК [2, 17-18, 42-45], так і спеціальні види звільнення, визначені в Особливій частині КК (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321 та ін.). Одним із чинників, який розмежує ці види звільнення, є суттєва різниця в ступені тяжкості діяння, постзлочинна позитивна поведінка після якого надає підстави для розгляду питання про звільнення підозрюваної, обвинуваченої особи. Якщо загальні види звільнення стосуються лише злочинів невеликої та середньої тяжкості, то спеціальні види звільнення - навіть тяжких та особливо тяжких злочинів.

Відповідно до того чи зобов'язаний суд звільнити особу, яка вчинила злочин, за наявності визначених у законі підстав від кримінальної відповідальності, чи це є право суду, усі види можна поділити на обов'язкові (імперативні) та факультативні (необов'язкові, дискреційні, тобто такі, що залежать від повноважень, розсуду суду). Імперативні підстави звільнення не передбачають ніякого розсуду з боку компетентних органів. Головним є наявність підстав, визначених у законі про кримінальну відповідальність. Проте це не означає, що в правозастосуванні механічно застосовують закон. Суд має все ж таки оцінити докази

та за їх допомогою встановити наявність визначених у законі умов для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. Якщо ці умови в наявності, суд має обов'язково закрити кримінальну справу, не маючи права на суб'єктивний розсуд. До обов'язкових видів звільнення від кримінальної відповідальності належать звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, з примиренням винного з потерпілим, із закінченням строків давності, а також у разі наявності умов для всіх спеціальних видів звільнення, передбачених Особливою частиною КК. У такому разі суд зобов'язаний за наявності підстав звільнення застосувати до винної особи ст.ст. 45, 46, 49 КК, а також відповідні статті Особливої частини КК.

Дискреційні підстави передбачають звільнення як право, а не обов'язок компетентного органу, тож формально законним буде рішення як про закриття справи, так про продовження кримінального переслідування та віддання справи до суду для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Отже, суд, оцінюючи докази, установлюючи наявність визначених у законі умов для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності, керується передусім власним суб'єктивним розсудом щодо доцільності чи недоцільності звільнення підозрюваної, обвинуваченої особи від кримінальної відповідальності. До факультативних видів звільнення належать такі види звільнення від кримінальної відповідальності, які пов'язані з передачею особи на поруки (ст. 47), зі зміною обстановки (ст. 48), із застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх (ст. 97). Саме в цих статтях КК йдеться про те, що особа може бути звільненою за наявності певних підстав.

Саме серед останньої групи видів звільнення декілька є видами умовного звільнення від кримінальної відповідальності (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки - ст. 47; звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру - ст. 97). Це види звільнення, які передбачають покладання на обвинувачену особу певних обов'язків, недотримання яких тягне скасування ухвали суду про застосування звільнення та подовження судового розслідування, або ж судового провадження.

Така досить різна характеристика видів звільнення за підставами застосування мала б відтворитися й в особливостях і певних уточненнях процесуального порядку їх реалізації. Проте назва параграфу 2 Глави 24 "Звільнення особи від кримінальної відповідальності", назва та зміст ст.ст. 285-288 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) [4, 145-147, 229-233], де йдеться про загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності, порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності, порядок розгляду цього питання судом тощо, свідчать на користь тієї думки, що законодавець не виокремлює особливості процедури практичної реалізації положень матеріально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності залежно від їх видів. Визначений кримінально-процесуальний порядок поширюється як на загальні види звільнення, так і на спеціальні, установлені заохочувальними нормами Особливої частини КК.

Уже за часів попереднього КПК більшою мірою наукові дискусії стосувалися підстав і процедури застосування

спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Особливою частиною КК. Вважаємо безумовним те, що досить суттєва поступивша небезпечність злочинів, після вчинення яких позитивна посткримінальна поведінка обвинуваченого може призвести до звільнення від кримінальної відповідальності; те, що ця післязлочинна поведінка може бути не обов'язково позитивною, а лише належною як такою, що відповідає вимогам закону; складнощі, які можуть виникнути в порядку та механізмі оцінювання посткримінальної поведінки суб'єкта таких злочинів, у підсумку є чинниками, які суттєво можуть позначитися на застосуванні спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Зазначене обумовлює доцільність визначення особливого нормативного регулювання застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, специфічного механізму закриття кримінального провадження в цих випадках. Проте, як вже відомо, новий КПК не передбачає самостійного порядку спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, що певним чином не відповідає духу та логіці матеріальної галузі права - кримінальному праву.

На увагу заслуговують також питання співвідношення кримінального та кримінально-процесуального законодавства в частині регламентації підстав і порядку застосування умовних видів звільнення від кримінальної відповідальності: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки - ст. 47 КК; звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру - ст. 97 КК. Слід підкреслити, що КПК містить єдину спеціальну процесуальну регламентацію, яка стосується лише ст. 47 КК. І пов'язане це з необхідністю встановлення порядку відновлення кримінального (судового) провадження в разі відмови колективу підприємства, установи чи організації від поручительства щодо особи, яка була їм передана на поруки. Відповідно до ч. 3 ст. 289 КПК суд, переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки й направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судове провадження в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

Водночас законодавець у визначеному параграфі 2 Глави 24 "Звільнення особи від кримінальної відповідальності" взагалі не концентрує уваги на особливостях порядку застосування звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Це теж умовний вид звільнення, а отже, має бути спеціальний порядок повернення суду до розгляду цього питання в разі недотримання неповнолітнім умов звільнення. Відповідно до вимог ч. 3 ст.ст. 97 КК у разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються й він притягується до кримінальної відповідальності. Враховуючи той факт, що законодавець визначив окрему Главу 38 "Кримінальне провадження щодо неповнолітніх", в якій регламентуються загальні

правила кримінального провадження щодо неповнолітніх, також і порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру (ст.ст. 484 - 497 КПК), слід очікувати, що ця проблема знайде своє відтворення саме в цих спеціальних нормах [4, 229-233].

Про застосування примусових заходів виховного характеру йдеться в єдиній із чотирнадцяти зазначених статей кримінально-процесуального законодавства - у ст. 497 КПК. Проте зміст цієї статті не лише не регламентує процесуальний порядок скасування примусових заходів виховного характеру, але й взагалі не концентрує увагу на застосуванні цих заходів у разі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. У статті йдеться лише про те, що прокурор на стадії досудового розслідування за наявності кримінально-правових підстав і згоди обвинуваченого та його законного представника може скласти клопотання про застосування заходів і направити його до суду. Визначається також право суду на стадії судового розгляду справи, знову ж таки, за наявності кримінально-правових підстав і згоди обвинуваченого та його законного представника, прийняти рішення про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

За такою редакцією зазначеної кримінально-процесуальної норми немає можливості з'ясувати відмінності в процесуальному порядку застосування примусових заходів виховного характеру в разі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК) та в разі звільнення неповнолітнього від покарання (ст. 105 КК); визначитися із тим, у якій формі завершується розгляд судом справи. Неузгодженість між кримінально-правовими та кримінально-процесуальними нормами спостерігається також і в тому, що в ст. 497 КПК називаються лише ті кримінально-правові підстави, які мають обумовлювати рішення суду про звільнення від кримінальної відповідальності (вчинення злочину невеликої тяжкості, необережного злочину середньої тяжкості вперше, можливість виправлення без застосування покарання). І не існує норми, яка б містила підстави та порядок реалізації ст. 105 КК. Слід зазначити, що ретроспективний порівняльний аналіз попереднього та чинного кримінально-процесуального законодавства в частині визначення процесуального порядку реалізації звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання доводить той факт, що проблема з'ясування правової сутності цих міжгалузевих інститутів залишається актуальною. І чинне кримінально-процесуальне законодавство чіткості в розмежуванні їх процесуальної процедури не додало, що надає підстави розглядати факт застосування примусових заходів виховного характеру особливою формою кримінальної відповідальності.

Щодо сутності другої проблеми змісту кримінально-процесуальних відносин (а отже, змісту правового статусу суб'єктів цих відносин) у сфері реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності маємо зазначити наступне. Відповідно до визначення, яке наводиться в п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 "Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності", звільненням від кримінальної відповідальності - є відмова держави від застосування щодо особи, котра

вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленому КПК України [6, 13-16]. Та обставина, що звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється виключно судом, підкреслюється в ст. 44 КК України та в ч. 1 ст. 286 КПК України. Такий підхід законодавця є виправданим і базується на дотриманні принципу презумпції невинуватості, відповідно до якого лише суд повинен мати право встановлювати винуватість особи у вчиненні злочину. Повноваження суду на прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності в сучасній науковій юридичній літературі фактично не оспорується. Адже логічним є те, що на суд - орган, який покликаний покласти на особу кримінальну відповідальність, покладаються і повноваження звільнити від неї [6, 13-16; 7, 40].

Отже, за чинними законодавчими визначеннями прийняття рішення про звільнення обвинуваченого (підозрюваного) від кримінальної відповідальності є правом лише одного суб'єкту відповідних кримінально-процесуальних відносин - судового органу. Проте таке розуміння є дещо спрощеним, таким, що не відтворює зміст і сутність досить складних кримінально-процесуальних відносин з приводу визначення підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, доведення доцільності такого звільнення, забезпечення процесуального порядку його реалізації. Оскільки передбачені законом підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності належать до nereабілітуючих, вирішенню цього питання має передувати повне й точне встановлення фактичних обставин і правильна кваліфікація вчиненого злочину. Звільнення від кримінальної відповідальності передбачає наявність складного процесуального механізму, в якому беруть участь суб'єкти різні за правовим статусом і кримінально-процесуальними функціями. За чинним кримінально-процесуальним законодавством до числа суб'єктів, задіяних у процесі прийняття рішення про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, можна віднести (окрім суду) прокурора, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого. Кожний з указаних суб'єктів відіграє специфічну роль у процесуальному механізмі звільнення від кримінальної відповідальності. Щодо останніх трьох суб'єктів слід зазначити те, що їхня думка підлягає обов'язковому з'ясуванню в кожному випадку розгляду відповідного питання, причому як на стадії досудового розслідування (прокурором), так і на стадії судового провадження (судом).

Проте суттєвих змін зазнало кримінально-процесуальне законодавство в частині визначення особливостей реалізації кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування. Визначення сутності цих змін та їхньої доцільності дозволить провести порівняльно-правовий аналіз змісту положень, які містяться в ст.ст. 7, 7-1, 7-2 КПК 1960 р. [3, 9-11] та ст.ст. 286-288 чинного КПК. За чинним кримінально-процесуальним законодавством саме прокурор є досить важливим суб'єктом у процесі прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування. Специфіка процесуального статусу прокурора, відповідно до ч. 2 ст. 36 нового КПК України,

полягає в тому, що саме він визнається процесуальним керівником досудового розслідування, тобто суб'єктом, який несе безпосередню персональну відповідальність за його хід і результати. Узагальнюючи зміст ст.ст. 286-288 чинного КПК, його роль можна оцінювати в різних значеннях: як суб'єкта прийняття попереднього рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, яке остаточно затверджується судом; як суб'єкта, який ініціює прийняття судом відповідного рішення за наявності передбачених законом підстав, звертаючи увагу суду на їх наявність; як суб'єкта, який, здійснюючи процесуальне сприяння суду у ухваленні рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, зобов'язаний надати для цього всі необхідні докази та інші матеріали. Детальна регламентація чинним законодавством процесуальних дій, які покладаються на прокурора, полягає в тому, що прокурор має:

- 1) встановлювати на стадії досудового розслідування підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 2) отримувати згоду підозрюваного на таке звільнення;
- 3) складати клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, форма і зміст якого встановлюються ст. 287 КПК України;
- 4) перед направленням цього клопотання до суду ознайомлювати з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності;
- 5) відстоювати перед судом указане клопотання.

Отже, хоча прокурор не приймає остаточного рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, проте в кожному випадку складання клопотання передувє певний висновок прокурора щодо необхідності звільнення особи від кримінальної відповідальності, який у подальшому лягає в основу судового рішення.

Проте за попереднім законом кількість суб'єктів, які мали право ініціювати прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, була більшою. Право ухвалювати рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених Загальною та Особливою частинами КК України, мали не лише прокурори, але й слідчі. Слід звернути увагу на доктринальні положення щодо значення дій такого суб'єкта прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, як слідчий. У будь-якому разі слідчий, який здійснює досудове розслідування, першим і у найбільш повному обсязі здатний виявити підстави й умови звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Тому відсутність згадування слідчого при законодавчому врегулюванні процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності не позбавляє слідчого права ініціювати розгляд відповідного питання, однак лише перед прокурором, який здійснює процесуальне керівництво досудового розслідування. Маємо погодитись із думкою тих учених, які доводять, що порядок такого ініціювання залишається позапроцесуальним. А це позбавляє слідчого можливості використовувати надане йому ч. 3 ст. 40 нового КПК України право у випадках відмови прокурора в погодженні його клопотань звернутися до керівника органу досудового розслідування. Після вивчення клопотання керівник за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому,

перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє в його погодженні [8, 18; 9, 33].

До того ж слід зауважити, що в науково-практичних коментарях до ст. 285 КПК “Загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності” продовжується зазначення того факту, що ч. 2 ст. 285 КПК спрямована на те, щоб “слідчий, прокурор роз’яснювали право на звільнення особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності, відповідно до ст.ст. 45-49 КК. Законодавець зобов’язує слідчого, прокурора заохотити особу до таких дій” [5, 708-709]. Тож слідчий визначається як не менш важливий суб’єкт, який має право ініціювати прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, веде роз’яснювальну роботу. Проте цей факт не знаходить належного відтворення в чинному кримінально-процесуальному законодавстві.

Підсумовуючи, слід зазначити, що системний підхід до аналізу правової сутності, змісту, підстав і порядку застосування певних міжгалузевих інститутів вимагає комплексного сприйняття системи норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства як таких, що мають перебувати у взаємозв’язку й доповнювати один одне. Законність і справедливість кримінального правосуддя переважно саме залежатиме від чіткого правового регулювання процесуального (виконавчого) порядку застосування визначених кримінальним законодавством інститутів, від узгодженості положень зазначених галузей права. Саме такий підхід сприяє більш повній оцінці їх змісту та сутності.

Недосконалість і суперечливість окремих кримінально-правових і кримінально-процесуальних положень не сприятиме розумінню соціально-правового змісту та сутності досить складного міжгалузевого інституту кримінальної відповідальності. Поняття кримінальної відповідальності, її правові ознаки, межі чинності, коло осіб-суб’єктів відносин кримінальної відповідальності, характер цих відносин, тощо маємо визначити лише на підставі положень цих двох важливих галузей права.

Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства в частині уточнення змісту, сутності, видів звільнення від кримінальної відповідальності, процесуального порядку їх реалізації відповідає загальносвітовим тенденціям пошуку різних цивілізованих засобів для врегулювання кримінально-правових конфліктів, альтернативних по відношенню не лише до покарання, але й кримінальної відповідальності як такої. Саме цей міжгалузевий інститут забезпечує невідворотність кримінально-правового реагування на поведінку особи, яка вчинила злочин (а не невідворотність кримінальної відповідальності), оперативно сприяє відновленню порушеного права та відшкодуванню шкоди, завданої злочинцем, суттєво пом’якшує обсяг кримінальної репресії щодо особи, яка вчинила злочин, зменшує обсяг державних витрат на здійснення кримінального правосуддя.

І те, що законодавець пішов шляхом скорочення змісту окремих процесуальних положень щодо порядку застосування окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності (порівняно з попереднім КПК) може позначитися на ефективності правозастосовної діяльності,

ускладнити розуміння їх правової сутності. Першочергове значення понять і категорій кримінального права по відношенню до інститутів кримінально-процесуального права обумовлюють той факт, що всі особливі види звільнення від кримінальної відповідальності мають відтворитися, відповідно, у специфіці процесуального порядку їх застосування. Це стосується як спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Особливою частиною КК, так і видів звільнення від кримінальної відповідальності, які є умовними, або ж передбачають застосування інших заходів кримінально-правового впливу (зокрема, примусових заходів виховного характеру).

Щодо змісту кримінально-процесуальних відносин (а отже, змісту правового статусу суб’єктів цих відносин) у сфері реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності маємо дійти висновку, що головним суб’єктом прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності є, безумовно, суд. Власне, у формально-юридичному значенні суд можна вважати єдиним суб’єктом прийняття відповідного рішення, оскільки інших, альтернативних йому суб’єктів, законом не передбачено. Проте з точки зору участі в механізмі процесуальної взаємодії, який передбачено для порядку звільнення від кримінальної відповідальності, суд необхідно розглядати в нерозривній єдності з іншими його суб’єктами, оскільки одноосібно, на власний розсуд, він не має права прийняти жодного рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. Звільнення особи від кримінальної відповідальності - це наслідок дії складного механізму процесуальної взаємодії між судом, прокурором, потерпілим, підозрюваним (обвинуваченим) та іншими учасниками кримінального провадження. Розглянуті питання свідчать про наявність деяких проблем правової регламентації й теоретичного осмислення процесуального порядку закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності, зокрема щодо з’ясування ролі прокурора в прийнятті відповідного рішення та можливості його ініціювання іншими учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування; визначення прав та обов’язків слідчого щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Література

1. Конституція України: Офіційний текст. - К.: KM Publishing, 2013. - 96 с.
2. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 10 вересня 2015 року: Офіц. текст. - К.: Алерта, 2015. - 200 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України. - Х.: ТОВ “Одісей”, 2002. - 272 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 20 серпня 2015 року: Офіц. текст. - К.: Алерта, 2015. - 296 с. - С. 229-233.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, С.М. Блаживський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. - Х.: Право, 2012. - 768 с.
6. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду

України від 23.12.2005 р. [Текст] // Вісник Верховного Суду України. - 2006. - № 2. - С. 13-16.

7. Дудоров О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. Дудоров // Вісник Національної академії прокуратури України. - 2009. - № 1. - С. 40-48.

8. Лобач В. Конституційні права особи у кримінальному процесі [Текст] / В. Лобач // Вісник прокуратури. - 2003. - № 7. - С. 14-18.

9. Півненко В. Звільнення від кримінальної відповідальності: проблеми теорії і практики [Текст] / В. Півненко // Юрист України. - 2004. - № 1 (1(3) березень). - С. 31-33.

10. Рось Г. Закриття кримінальної справи зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та презумпція невинуватості [Текст] / Г. Рось // Право України. - 2009. - № 10. - С. 232-237.

11. Дрьомов С.В. Проблемні питання правового регу-

лювання захисту прав та інтересів особи під час реалізації положень чинного Кримінального кодексу України про звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / С.В. Дрьомов // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2008. - № 10. - С. 100-109.

Меркулова В.О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
права та кримінології
ОДУВС*

Марченко А.А.

*методист-викладач
ОДУВС*

*ад'юнкт заочної форми навчання
Надійшла до редакції: 18.08.2015*

УДК 34.56

ЧИ Є ДОЦІЛЬНИМ УВЕДЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН?

Саакян М. Б.

Розглянуто проблемні питання та доцільність введення кримінального проступку в діючий кримінальний закон у світлі головних напрямів формування кримінальної юстиції в Україні.

Ключові слова: проступок, злочин, категорія, кримінальна політика.

Рассмотрены проблемные вопросы целесообразности введения уголовного проступка в действующий уголовный закон. В обоснование проблемы представлена ее ретроспектива - от Концепции реформирования уголовной юстиции Украины (утверждена Указом Президента Украины 8 апреля 2008 года) до проекта закона Украины "О внесении изменений в уголовный кодекс Украины о введении института уголовных проступков", который был отозван из Верховного Совета Украины в связи с негативным отзывом Главного экспертного управления.

Определены критерии отличия уголовного проступка от смежных категорий (преступление, административный или дисциплинарный проступок). Показана зависимость содержания категории "преступление" от изменений социально-экономических факторов и уровня социальной опасности действующих общественных отношений. Проведено обобщение практики криминального проступка в странах ЕС, в том числе Латвии, Венгрии, Дании, Норвегии, Австрии и Румынии.

Проведена оценка проблемы в свете стратегий уголовно-правовой политики. Актуализирована позиция ряда отечественных ученых про недопустимость формального перехода административных проступков в уголовные проступки, что свидетельствует про процессы криминализации ответственности, а это, в свою очередь, противоречит основным положениям уголовно-правовой политики страны. Попытки легализации уголовного проступка в предлагаемом варианте (путем перевода статей уголовного кодекса Украины об ответственности за менее тяжкие преступления и ряда статей кодекса Украины об административных правонарушениях в уголовные проступки) определяются не как гуманизация уголовного закона, а скорее как его либерализация.

Автор делает вывод о нецелесообразности ввода

уголовного проступка в уголовный закон, так как в действующем законодательстве (ст. 12 КК Украины) закреплена классификация преступлений (тяжкие, средней тяжести, небольшой тяжести), которая в целом полностью удовлетворяет принципиальные позиции уголовного закона Украины и не противоречит законодательной практике.

Ключевые слова: проступок, преступление, категория, уголовная политика.

Problem questions expediency of the criminal offense of Criminal Law. In support of the problem represented by its retrospective - on the Concept of reforming the criminal justice system in Ukraine (approved by Decree of the President of Ukraine on 8 April 2008) to the draft law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on the introduction of the institute of criminal offenses", which was withdrawn from the Supreme Council of Ukraine due to the negative reviews of the Chief Expert Department.

The criteria of differences between the criminal offense of related categories (offense, administrative or disciplinary offense). The dependence of the content of the category of "crime" of changes in the socio-economic factors and the level of social danger of the existing social relations. A generalization of the practice a criminal offense in the EU countries, including Latvia, Hungary, Denmark, Norway, Austria and Romania.

The evaluation of the problem in light of the strategies of penal policy. Actualized position of a number of Russian scientists about the inadmissibility of the formal transition of administrative offenses in the criminal offenses, which shows about the process of criminalization of responsibility, and this in turn contrary to the basic provisions of the criminal law policy. Attempts to legalize a criminal offense in the present case (by translating articles of the Criminal Code of Ukraine on the responsibility for less serious crimes and a number of articles of the Code of Administrative Offences of criminal offenses) is defined not as a humanization of the criminal law, but rather as its liberalization.

The author concludes inappropriate input a criminal offense in the criminal law, as in the existing legislation (Art. 12 Criminal Code of Ukraine) attached classification

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**